

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA AN’ANAVIY VA YANGICHA OBRAZLAR TIZIMI

Hamidova Sayyora Obidovna

Namangan davlat universiteti, O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrası
professori,

f.f.n.

E-mail: hamidovamuhayyoxon@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekistonda xalq yozuvchisi O‘tkir Hoshimov ijodida an’anaviy va yangicha obrazlar tizimi tahlil qilingan. Adibning nasriy asarlarida milliy mentalitet, oila, vatan, mehr-oqibat kabi qadriyatlarni ifodalovchi obrazlar bilan bir qatorda, jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlar fonida shakllangan yangi turdagi xarakterlar ham chuqur badiiy talqin etilgani ko‘rsatib berilgan. Maqolada “Dunyoning ishlari”, “Баҳор қайтмайди” “Нур борки, соя бор” kabi asarlar asosida an’anaviy obrazlar bilan birga, ikkilangan, izlanayotgan, jamiyatdagi qarama-qarshiliklardan qiynalayotgan zamonaviy qahramonlar tahlil qilinadi. Shuningdek, yozuvchining obraz yaratishdagi услубий mahorati, xalqona til va psixologik tahlil usullari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘zbek nasri, obrazlar tizimi, an’anaviy obrazlar, yangicha xarakterlar, badiiy tafakkur, psixologik tahlil, milliy mentalitet, xalqona til, nasriy uslub.*

O‘zbek adabiyoti taraqqiyotida inson qalbini teran anglay olgan, zamon va jamiyat muammolarini chuqur badiiy talqin etgan yozuvchilar alohida o‘rin egallaydi. O‘tkir Hoshimov ana shunday yuksak badiiy tafakkur sohibi sifatida

milliy adabiyotimizda o'ziga xos maktab yaratgan yozuvchilardan biridir. Uning nasriy merosi, xususan, obraz yaratish mahorati orqali o'zbek xalqining ruhiy olami, ma'naviy-axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy ongda o'zgarishlar badiiy jihatdan teran aks etgan.

Adibning asarlarida ota, ona, ustoz, oddiy mehnatkash xalq kabi an'anaviy obrazlar bilan bir qatorda, yangicha tafakkur sohiblari, zamon bilan kurashayotgan, ichki ziddiyatlarga duch kelayotgan murakkab xarakterlar ham ko'plab uchraydi. Bu obrazlar orqali yozuvchi faqat hayotni tasvirlabgina qolmay, balki jamiyatdagi muhim ma'naviy va axloqiy muammolarni ilgari suradi, o'quvchini fikr yuritishga undaydi.

Malumki, O'tkir Hoshimov ijodga qadam qo'ygan yillarga kelib mustabid tuzum davri dag'dag'a-yu zug'umlari bir oz yumshagan, jamiyatni demokratlashtirish boshlangan, erkin fikrlarga qisman yo'l berilgan edi. Biroq rasmiy doiralarda, "mo'tabar" minbarlarda, ilm-fan, radio, televidenie, matbuotda bor haqiqatni aytish imkoniyati hamon cheklangan edi. Bunday paytda jamiyatning vijdoni, mehnatkash xalqning ovozi bo'lish vazifasi adabiyot, so'z ustalarining zimmasiga tushdi; Abdulla Qahhor, O.Yoqubov, P.Qodirov, ular izidan borgan E.Vohidov, A.Oripov, Rauf Parfi, Shukur Xolmirzayevlar chindan ham haqiqat, adolat jarchisi xalq dilining tarjimoni sifatida maydonga chiqdilar. Ular yaratgan eng sara asarlar ijtimoiy tafakkur sohalari – tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosat, adabiyotshunoslik va publitsistika bajarishi lozim bo'lgan talay vazifalarni ham ado etdi. Shu tariqa adabiyotda "gap aytish", "masala ko'tarish" tamoyili kuchaydi, muammoli sher, doston, muammoli drama, hikoya, qissa, roman turlari paydo bo'ldi; ayni paytda didli, kuyunchak kitobxon asardan albatta, "muhim gap" kutadigan bo'lib qoldi, tanqidchilikda asarlarni ularda ko'tarilgan dolzarb muammolarga qarab baholash muayyan udum tusini oldi.

O‘tkir Hoshimov xuddi shu yo‘ldan borib qator publitsistik hikoya, qissalar yaratdi. Uning “nasriy asarlaridan “gap kutadigan” kitobxonlarni g‘oyat hayajonga soldi. Maktab bolalarining umri paxtazorda o‘tayotgani, dori sepilgan g‘o‘za bargidek erta xazon bo‘layotgani, yangi tushgan kelinchakning hayotidagi eng shirin daqiqalari erksiz og‘ir mehnat girdobida kechayotganini qishloqdagi, kasalxonadagi, savdo sohasidagi, oliy o‘quv yurtlaridagi, redaksiyalardagi – O‘tkir Hoshimov asarlarida hayajon, iztirob bilan qalamga olingan bu xil hayotiy muammolar talqini o‘quvchilarni o‘shanday ijtimoiy illatlarga nisbatan fikrini shakllantirishda, qahrini qo‘zg‘atishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Bu tur asarlarda publitsistik ruh kuchli, muallif hayot jumboqlariga bo‘lgan munosabatini oshkora, jo‘shqin ifoda etadi, dildagi gaplarini kuyunib, yonib baralla to‘kib soladi; asarlarida ko‘pincha – publitsist gazetachi so‘zi bilan yozuvchi tili bir-biriga qo‘shilib ketadi, zotan ulardagi bosh qahramonlarning aksariyati kuyunchak ziyolilar, jurnalist adiblardir.

“Shuni ham aytish kerakki, O‘tkir Hoshimovning muammoli roman, qissa va hikoyalarida so‘z sanatining azaliy bosh muammosi – inson taqdiri va qalbining badiiy tahlili mavjud; muallif dolzarb ijtimoiy muammolar talqini bilan yondosh holda ko‘p o‘rinlarda personaj ruhiyatidagi g‘oyat nafis jarayonlarni mohirona ifoda etadi. O‘tkir Hoshimov ijoddagi ilk qadamlaridayoq inson manaviyati, ruhiyati, qalb haqiqati tadqiqotchisi sifatida ko‘ringan edi. “Cho‘l havosi”, “Muhabbat” “Odamlar nima derkin”, “Shamol esaveradi” nomli hikoya va qissalari shundan dalolat beradi. Keyinchalik, u dolzarb ijtimoiy muammolar talqiniga ko‘proq moyillik bildirib, yuqorida tilga olingan muammoli asarlarni yaratgan kezlarida ham inson obrazi, inson manaviyati, ruhiyati tahlilini aslo etibordan chetda qoldirgan emas. Bu jihatdan “Qalbingga quloq sol”, xususan, “Bahor qaytmaydi”, “Dunyoning ishlari” qissalarini eslash kifoya” [8, 153].

60-70-yillar adabiyotida adashgan odamning fojiasini aks ettirgan oʻnlab asarlar paydo boʻldi, ammo ular orasida sanat darajasiga koʻtarilganlari juda oz. “Bahor qaytmaydi” qissasida yozuvchi istedodli, biroq istedodi qadriga yetmagan, yetolmagan, ulugʻ maqsadlardan mahrum xudbin yigitning tanazzul tarixi, ruhiy-manaviy inqirozini sanatkورونا tahlil qilib berdi. Ana shu sanatkورونا tahlili – tasvirning tuygʻularga boyligi va samimiyati bilan koʻpchilik qalbiga yoʻl topdi, koʻplarni hayajonga soldi. Qissa matnida boshdan-oyoq muallifning oʻta nozik va nafis kuzatishlari, yozuvchi qalbi tebranishlari, rang-barang kechinmalari, zavq-shavqi, armon oʻkinchilari, qisqasi, xilma-xil tuygʻular nafasi ufurib yotibdi. Mana qissa xotimasidan kichik bir parcha, asar bosh qahramoni Alimardon halokatidan keyingi tabiat manzarasi tasviri:

“Negadir shu oqshom oftob juda qiynalib botdi. Ufq etagida uzoq osilib turdi-da sekin-asta yer ortiga choʻkib ketdi.

Yana bir necha kundan keyin yayrab-yashnab bahor keldi... Sahiy koʻklam koʻplar qatori Alimardonning ham qabrini burkadi. Maysalar orasida ochilgan bittagina qizgʻaldoq tong shudringiga qadah tutdi. Erta-indin toʻkilib ketishi, oʻzidan na muattar boʻy, na meva qolishidan bexabar yal-yal yondi... ”[4, 4]

Bu soʻnggi satrlar adadsiz alam-oʻkinchlar, koʻz yoshlar bilan qogʻozga tushgani shundoqqina sezilib turibdi. Qahramonning dafn kunida, oʻsha motamsaro oqshom payti quyoshning qiynalib botishi, ufq etagida uzoq osilib turishi, soʻng umidsiz alfozda sekin-sekin yer ostiga botib ketishida dillarni xun qiladigan, koʻzlarga yosh keltiradigan mungli ohang bor. Hamma yoqni nurga, rangga bezagan, qahramon qalbini maysalarga burkagan sahiy koʻklam, qahramon qabri ustida yal-yal yongan qizgʻaldoq, uning omonat umri xususidagi nafosat toʻla mungli tasvir, bir dam yashnab, erta xazon boʻlgan inson umri haqidagi xazin qoʻshiqning soʻnggi nidolari, titroqlari kabi eshitiladi.

O'tkir Hoshimovda nafasat tuyg'usi behad kuchli. Hatto, u aldangan odamning manaviy inqirozi, fojiasi, halokati tasvirida ham shu tuyg'uni saqlab qoladi. Ayniqsa, u yaxshi, olijanob, manaviy barkamol shaxslar qalbi, tabiati tasvirida o'zini nihoyatda erkin his etadi. Yozuvchining ijobiy qahramonlari aksari go'dakday beg'ubor, nafasat tuyg'usiga boy, hissiyotchan, o'ta tasirchan odamlar. Ehtimol, O'tkir Hoshimov asarlari qahramonlarining o'zbek kitobxonlari ko'pchiligini asir qilgan omillardan biri shundadir. Hayotning shafqatsiz haqiqatini shafqatsiz, dag'al bo'yoqlarda ifoda etadigan asarlar ruhida tarbiyalangan kitobxonga O'tkir Hoshimov asarlaridagi o'ta nafis, hissiyotga boy ifodalar, soddadil, romantik o'ta hissiyotchan, tasirchan qahramonlar bir oz jo'nroq, kitobiyroq tuyulishi mumkin, nachora, yozuvchining tafakkur va ifoda tarzi barchaga birdek maqul bo'lishi shart emas. Biroq adibning uslub tarzini boshqa bir uslubiy yo'nalishga zid kelgani uchun ranjitish, rad etish, yerga urish o'rinsiz. Adabiyotda badiiy tafakkur, ifoda tarzi qanchalar rang-barang bo'lsa, shuncha yaxshi. Adib asarlarida personaj talqinidagi nafasat tuyg'usi bilan yo'g'rilgan liro-romantik yo'nalish alohida jilo bilan namoyon bo'lgan ekan, bu hol milliy nasrimizning boyligidir.

Yozuvchi ijodiga xos lirik tarona uning "Dunyoning ishlari" qissasida eng baland pardalarda jarangladi. Bu asar Ona haqidagi, Ona qalbining cheksiz sahovati haqidagi o'ziga xos qasidadir. "Dunyoning ishlari" bir qarashda avtobiografik asar, yozuvchining o'z bolalik yillari, yoshlik, yigitlik davri xotiralari, onasi, qarindosh-urug'lari, tanish odamlar hayotidan bahs etadi. Unda xilma-xil voqyealar hikoya qilinadi, biroq asar markazida Ona obrazi turadi. Asardagi ona farzandi oromi, baxti uchun jonini, jahonini berishga tayyor ming-minglab onalarimizning timsoliga aylandi.

Qissa zavq-shavq bilan shoirona yozilgan. “Dunyoning ishlari”ni qissa emas, doston deb atashni istardim, - deydi Said Ahmad. – U qo‘shiqday o‘qiladi. Uni o‘qib turib o‘z onalarimizni eslab ketamiz. Shu mushfiq, shu jafokash onalarimiz oldidagi bir umr uzib bo‘lmas qarzlrimizning aqalli bittasini uza oldikmi, degan bir andisha, bir savol ko‘z oldimizda ko‘ndalang turib oladi. Qissa bizni insofga, insonni qadrlashga, hurmat qilishga chaqiradi.

Yozuvchi o‘z onasining cheksiz qalb sahovatleri haqida so‘z ochar ekan, ayni vaqtda uni yetarlicha qadrlay olmaganidan afsuslanadi.

Qissa bir-biri bilan uzviy bog‘langan mustaqil voqyeiy hikoyalardan tashkil topadi.

“Dunyoning ishlari” boshdan-oyoq nihoyatda yorqin, ajib bir milliy bo‘yoqlar bilan jilolangan. Ayni paytda asar teran bir umuminsoniy, baynalminal tuyg‘ular bilan yo‘g‘rilgan. Qissada shunday mulohazalar bor:

“Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo‘shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib Ona aytgan allaga dunyoning narigi chekkasidagi go‘dak bemalol orom oladi”.

O‘tkir Hoshimov badiiy adabiyotga jurnalistika chorrahaları orqali kirib keldi. Uning 1977-yili yozilgan ilk romani – “Nur borki, soya bor...” jurnalistik faoliyatining, tajribalarining o‘ziga xos yakuni, badiiy sarhisobidir. Roman markaziy qahramoni Sherzod muallifga tengdosh, ayni o‘zi kabi yozuvchi – jurnalistdir. Sherzod timsolida yozuvchi kitobxonni ayni o‘zi hayotda duch kelgan muammolar girdobiga olib kiradi. Jurnalist qahramon bilan birga kitobxon goh Pomirning uqubatli yo‘llaridan o‘tadi, yer ostiga tushib metro quruvchilari

huzurida bo'ladi, inson qoni rangini eslatuvchi tuproq hidini tuyadi; goh Farg'onaning olis, maftunkor qishlog'idagi qahramon tug'ilib o'sgan mo'jaz xonadonga, dimog'dor raisning dabdabali kabineti-yu, serhasham mehmonxonasiga kirib qoladi, qishloq hayoti, maktab va mehnat muammolari ustida o'y suradi; goh shahar kasalxonasida odamning mavqyeiga qarab muomala qiluvchi bo'lim mudiriga, savdo xodimi Sayfi Soqievichga to'qnash keladi. Xastalikning bir xona ichida manaviy tuban kimsa bilan turishning iztiroblarini yurakdan his qiladi. Sayfi Soqievich bilan tanishuv shu bilan tugamaydi, uni kitobxon oilasida, serhasham saroyida, ish kabinetida takror-takror uchratadi; bu uchrashuv va tanishuvlarning har biri meshchanlarcha hayot kechirishga, meshchanlik psixologiyasiga o'qilgan aybnomadek tuyuladi. Yozuvchi Sayfi Soqievichning o'g'li Sirojiddin bahonasida oliy o'quv yurti, ilm dargohidagi mojarolarni qalamga oladi; Sirojiddinning oilaviy turmush tarzi tasviri asarning eng puxta syujet tarmoqlaridan birini tashkil etadi. Qahramonning hayot sarguzashtlari – uning shirin va hazin bolalik xotiralari, barbod bo'lgan ilk sevgi iztiroblari, alomat qiz Zuhra bilan muloqotlari, Zuhra oilasi tarixi o'zicha mustaqil bir qissani tashkil etadi. Buning ustiga aktrisa Zuhra muallif uchun hayotning yana bir jabhasiga – teatr, sanat olamiga kirib borish, sanat va adabiyot muammolariga munosabat bildirish imkonini beradi.

Roman strukturasi, uning asosiy syujet yo'nalishlari, unda qamrab olingan hayotiy muammolar doirasi, qisqacha aytganda, ana shulardan iborat.

Asar bosh qahramoni ehtiros kishisi, yozuvchi – jurnalist bo'lganidan arzimas narsadan ham qalbi tug'yonga tushadi, salgina qalloblik, nopoklik aralashgan joyda o'zini qo'yarga joy topolmaydi, hodisalar ustidan tez hukm chiqaradi. Muallif qahramon qalbida jo'sh urgan ehtiroslar to'lqinidan salmoqli mano axtaradi, uning shaxsiy kechinmalari ko'pincha ijtimoiy ahamiyat kasb etadi, uni qiynagan

jumboqlar aksari roman yozilgan 70-yillar odamlarining tashvishi, “tili uchida turgan gaplar” bo‘lib chiqadi. Shunisi muhimki, qahramonlar qalbidagi ehtiroslar tug‘yoni yozuvchining ilk hikoya va qissalaridan farqli o‘laroq, sentimentallikdan holi, bu yerdagi hislar tug‘yoni hamisha kitobxonni kurashga chorlaydi; bu hol qahramonga qandaydir shijoat, romantik tus bahsh etadi. O‘tkir Hoshimovning tengdosh qalamkash do‘sti Shukur Xolmirzaev: “O‘.Hoshimovning ijodida kuchli, jiddiy qahramonlar paydo bo‘lyapti. Men bu yozuvchi do‘stimni kuzatib, ijodini o‘zimcha tahlil etib yurgan qalamkash sifatida shuni dadil ayta olamanki, O‘tkirdagi uslubiy izlanishlar – uning qahramon tanlashida aks etmoqda” [7, 352], - deganida to‘la haq. Bunda u birinchi galda “Nur borki, soya bor” dagi Sherzodni nazarda tutgan. Darhaqiqat, Sherzod jo‘shqin faoliyat kishisi, u inson shanini, erkini hamma narsadan ustun qo‘yadi, har qanday og‘ir, murakkab sharoitda ham etiqodga sodiq qoladi, shu bilan birga yuksak etiqodini, orzu-ideallarini barqaror etish uchun dadil kurash olib boradi, turmush chigalliklariga amaliy chora axtaradi.

O‘tkir Hoshimov ijodida an‘anaviy obrazlar bilan birga, zamon va jamiyat talablariga mos keladigan, ichki qarama-qarshiliklarga duch kelayotgan yangicha xarakterlar ham keng ko‘lamda yaratilgan. “Ikki eshik orasi” qissasida yozuvchi yosh avlod vakillari, ularning ma‘naviy izlanishlari, hayotiy sinovlari orqali yangi dunyoqarash shakllanishini tasvirlaydi. Bu yangicha obrazlar psixologik tahlil va ichki monologlar orqali yanada teran yoritiladi.

Yangicha obrazlar insonning murakkab ichki dunyosini ochib beradi, ularning ruhiy kechinmalari, ziddiyatlari badiiy jihatdan nozik ifodalanadi. Bu jihat O‘tkir Hoshimov nasriga modernistik tendentsiyalar kirib kelishining yaqqol ko‘rinishi bo‘lib, o‘zbek adabiyotida yangi uslubiy o‘zgarishlarga turtki berdi.

O'tkir Hoshimzayev nasrida an'anaviy va yangicha obrazlar tizimi bir-birini to'ldiruvchi va uyg'unlashuvchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ular bir tomondan milliy qadriyatlar, oila, mehr-oqibatni himoya qilsa, boshqa tomondan jamiyatdagi o'zgarishlar, yoshlarning izlanishlari va zamonaviy muammolarni aks ettiradi. Yozuvchi obrazlarni yaratishda xalqona til, an'anaviy epitet va metaforalardan keng foydalanadi. Shu bilan birga, ichki monolog, ruhiy kechinmalarni yorituvchi nozik psixologizm, ramziy va falsafiy ohanglar O'tkir Hoshimov uslubining o'ziga xos belgilari hisoblanadi.

Umuman O'tkir Hoshimov ijodida an'anaviy va yangicha obrazlar tizimi o'ziga xos tarzda aks ettirilgan. Adib asarlarini tahlil qilish jarayonida shunga amin bo'ldikki, yozuvchi o'z asarlarida milliy madaniyat va xalqona an'analarni saqlagan holda, zamonaviylik va psixologik chuqurlikka ega yangi obrazlar yaratishda muvaffaqiyatga erishgan. An'anaviy obrazlar orqali u milliy qadriyatlar, mehr-oqibat va oilaviy rishtalarni yuqori badiiy uslubda yoritgan bo'lsa, yangicha obrazlarda insonning ichki ruhiy kechinmalari, ziddiyatlari va hayotiy izlanishlari jonli aks ettirilgan.

O'tkir Hoshimovning nasriy uslubi xalqona til, nozik psixologizm va falsafiy-ramziy ifodalarga boy bo'lib, bu uning obrazlarini yanada boy va mazmunli qiladi. An'anaviy va zamonaviy obrazlar uyg'unligi esa uning ijodini o'zbek nasrining rivojlanishida yangi bosqichga olib chiqqan muhim sanaladi. Shu tariqa, O'tkir Hoshimov asarlari o'zbek adabiyotida obrazlar poetikasining boy manbai bo'lib, nafaqat o'tgan va hozirgi davrni, balki kelajak nasrining yo'nalishlarini ham belgilovchi muhim ilmiy tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abduvaxidov B. O'zbek nasrida obrazlar poetikasi. - Toshkent: Fan, 2010.

- 2.Ergashev J. O‘zbek adabiyotida obrazlar tahlili.- Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
- 3.Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari. -Toshkent: Yozuvchi, 1990.
- 4.Hoshimov O‘. Bahor qaytmaydi. -T., Yozuvchi, 2003.
- 6.Karimov R. Milliy adabiyot va zamonaviylik. -Toshkent: Adabiyot va san’at, 2015.
7. Normatov U. Yetuklik.- T.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1982, -B.352.
- 8.Normatov U. Yangi o‘zbek adabiyoti, -T.:Universitet, 2007.- B.153.
- 9.Qodirov M. Psixologizm va badiiy obrazlar. -Toshkent: Yangi asr, 2012.
- 10.Sobirov T. O‘zbek badiiy nasrining rivojlanish bosqichlari. -Toshkent: Ilm, 2018.